

DOI 10.17234/SocEkol.27.2.2
UDK 316.334.56
711.4
631-027.541

Pregledni članak
Primljeno: 28. 06. 2018.
Prihvaćeno: 02. 10. 2018.

SOCIOLOGIJSKI ASPEKTI URBANIH VRTOVA: TRENDovi I DOSEZI PROIZVODNJE HRANE U GRADOVIMA

Nataša Bokan i Vladimir Lay

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Svetošimunska 25, 10 000 Zagreb
e-mail: nbokan@agr.hr

Sažetak

U radu predstavljamo neke aspekte urbane poljoprivrede čime nastojimo ovu temu afirmirati kao značajnu za buduća sociološka i druga društvena istraživanja. U radu navodimo oblike u kojima se urbana poljoprivreda danas javlja te čimbenike koji su utjecali na raznolikost tih oblika. Nakon kratkog pregleda povijesnog razvoja urbane poljoprivrede, navodimo društvene značajke i funkcije različitih vrsta urbane poljoprivrede koje ona može imati u urbanom prostoru i društvu, poput utjecaja na sigurnost hrane i kvalitetu prehrane, osjećaj pripadnosti i integraciju doseljenika u zajednicu, smanjenje kriminala i povećanje socijalnog kapitala. U radu osvrnuli smo se i na kritike te na nedostatak sustavnih istraživanja urbane poljoprivrede te probleme na koje urbani poljoprivrednici, a i istraživači mogu nailaziti. Na kraju rada osvrnuli smo se na perspektive proizvodnje hrane u gradovima.

Ključne riječi: razvoj grada, urbana poljoprivreda, urbani vrtovi, proizvodnja hrane u gradovima

1. UVOD

Mnoge probleme suvremenog društva moguće je iščitati i analizirati kroz sustav proizvodnje hrane. Mjesto i način na koji se hrana proizvodi, tko je i za koga proizvodi, koju vrstu i kvalitetu hrane, po kojim cijenama, uz koje troškove i po koga, uz kakve društvene odnose i s kojim znanjem, kojom tehnologijom... U odgovorima na ova pitanja očituju se društveni, ekonomski i politički odnosi te odnosi društva prema okolišu i prirodi. Ovim radom htjeli bismo tematizirati neka od ovih pitanja na primjeru urbane poljoprivrede koja je samo naizgled atipična za urbani život, jer ta djelatnost ima povišeni kontinuitet i danas je široko rasprostranjena.

Gledajući globalno, ponestaje nam obradive zemlje, kvaliteta se tla smanjuje, populacije riba (Hutchings i Reynolds, 2004) i pčela nestaju (Potts i sur., 2010), klimatske se promjene događaju, a nejednakosti u sustavu prehrane sve su veće i kompleksnije (Allen, 2008; Allen, 2010, Alkon i Agyeman, 2011). Kako bi se smanjio rizik od nesigurnosti prehrane neophodno je osloniti se na traženje novih mjesta ili načina proizvodnje hrane.

Jedan od prijedloga jest oslanjanje na sposobnost gradova da ekološki i socijalno održivo upravljaju lokalnim prehrambenim sustavima (Gittleman, 2009:2-3). Također, već postoji pokret proizvodnje hrane u gradovima, koji u posljednjem desetljeću prestaje biti marginalan. Sve više ljudi egzistencijalno ovisi o urbanoj poljoprivredi, a povećava se i broj onih koji se bave proizvodnjom hrane u gradu i iz drugih motiva, socijalnih, ekoloških i ekonomskih.

Urbana poljoprivreda nije otkriće suvremenog grada, u prošlosti prakticirala se ponajprije kao strategija sigurnosti hrane u gradovima u slučajevima naglih nestašica, uslijed suša ili opsada (Ackerman, 2012). U siromašnim su zemljama i danas slični razlozi koji navode ljude da uzgajaju hranu u gradovima (ili trajno siromaštvo ili nagle socioekonomske i političke promjene koje rezultiraju nesigurnošću u kvalitetu hrane). I u gradovima visokorazvijenih zemalja dolazi do naglog porasta interesa za urbanu poljoprivredu te iako je u njima s jedne strane izuzetno visoka dostupnost hrane, s druge se govori o „pustinjama hrane“¹.

Urbana poljoprivreda s jedne strane opisuje se kao zelena oaza u betonom dominiranom urbanom svijetu (Lawson, 2005), a s druge se smatra marginalnom za urbanu ekonomiju (Maxwell, 1995). Također, rijetko se smatra legitimnom upotrebom urbanog zemljišta. Ipak, danas u gradovima ona ima različite funkcije; urbana se poljoprivreda koristi za ublažavanje rasnih, etničkih i socioekonomskih tenzija, smanjenje urbane „pustinja hrane“, nadilaženje neodrživosti našeg prehrambenog sustava ili pružanje sigurnog i poticajnog okoliša i mjesta za rekreaciju, čime se na različite načine utkala u tkivo zdravoga grada (Gittleman, 2009).

Prema klasičnim sociološkim teorijama grad idealtipski poistovjećujemo s visokom razinom podjele rada, socijalnom heterogenošću, moralnom gustoćom (E. Durkheim), ubrzanim razvojem tehnologije i autonomnim, blaziranim pojedincem (G. Simmel), a nipošto s vrtovima, proizvodnjom hrane i bliskom, solidarnom zajednicom. Gradovi se danas razvijaju u smjeru sve veće urbaniziranosti i populacija se u njima povećava. Djelatnosti i stanovanje šire se prema predgrađima i spajaju se s okolnim naseljima te se gentrificiraju čime se povećava društvena raslojenost. Oni u razvijenim zemljama koriste visoku i uvijek najnoviju tehnologiju u transportu i arhitekturi. Specijalizacija poslova se i dalje povećava, atomiziranost pojedinca također. Možemo pretpostaviti da je možda baš zbog navedenih značajki sve više suprotnih tendencija, kao što su primjeri smanjivanja društvenih problema kroz aktivnosti unutar lokalnih zajednica. Povećanje kvalitete života i smanjivanje društvene raslojenosti iščitavaju se u mnoštvu primjera stvaranja zajedništva i proekološkim inicijativama u gradskim sredinama, kao što su socijalno poduzetnički projekti, tranzicijski gradovi, ekosela u gradovima, urbani vrtovi i građanska poljoprivreda. U mnogim je zemljama svijeta urbana poljoprivreda zamjetno i u širenju i porastu (Lin i sur., 2015, Palmer, 2018), u SAD-u, Ujedinjenom Kraljevstvu, Italiji,

1 Područje (grada), često nastanjeno stanovnicima niskih primanja koji imaju ograničen pristup cjenovno dostupnoj i nutritivno kvalitetnoj hrani, engl. *food desert*.

Njemačkoj, Kini, Keniji, Tanzaniji itd. Poseban je primjer Kuba, koja je već od 1990-ih zemlja predvodnica u razvoju urbane i istovremeno ekološke poljoprivrede. Niska kvaliteta života i životni standard dijela gradske populacije, siromaštvo, nezaposlenost, socijalna isključenost i s time povezani sve brojniji socijalni i ekonomski problemi, otuđenost među stanovništvom, odmicanje gradskog načina života od doticaja s prirodnim okolišem, sve veći ekološki i problemi okoliša te povećavanje informiranosti o njima donose potrebu stanovnika gradova za osmišljavanjem strategija za kvalitetniji život, u vidu olakšavanja ekonomskog opstajanja, poboljšanja društvenih veza i smanjivanja štetnog utjecaja urbanog načina života na okoliš. Bez obzira koja od tih motivacija bila primarna, urbano stanovništvo u brojnim gradovima poduzima strategije kojima nastoji povećati svoje socijalne, ekonomske i ekološke dobrobiti unutar urbanog prostora. Jedna od strategija za povećavanje kvalitete života urbanog stanovništva jest urbana poljoprivreda čijim ćemo se društvenim značajkama baviti u ovom radu.

Urbana poljoprivreda tako postaje jedan od „katalizatora za poticanje promjena u sustavu hrane i potrošačkoj kulturi koje sve više smatramo neodrživim, a podupiru je i novi pristupi urbanom dizajnu i razvoju koji naglašava difuzne, neformalne inicijative malih lokalnih zajednica građana (primjerice unutar jedne gradske četvrti), otvoren prostor, zelenilo i ‘meke’ intervencije nad generalnim planom korištenja prostora“ (Ackerman, 2012:6). Ideja koja stoji iza takvog planiranja i razvoja grada jest razumijevanje urbanog okoliša kao mjesta u kojem se razvija integracija grada u kontinuum produktivnih krajobrazu i ekosistema u kojima se nadopunjuju i nadovezuju hrana, voda, ljudski i životinjski okoliš. Ovakav koncept razvoja infrastrukture grada koja uključuje poljoprivredu i uključenost grada u ekosistem bitno odstupa od konvencionalnog urbanog planiranja jer prilikom planiranja korištenja gradskog prostora nije više jedini niti najvažniji kriterij onaj ekonomski, već se uzima u obzir čitav niz gubitaka i dobrobiti za zajednicu kao cjelinu, u smislu zdravlja, okoliša i ekonomije (Ackerman, 2012). Riječ je o proekološkom i holističkom prostornom planiranju. Komplementaran spomenutom, pristup odozdo, podrazumijeva aktivnu i kontinuiranu participaciju svih građana, ili što brojnijih lokalnih aktera u procesu planiranja i oblikovanja prostora. Takav, partnerski, participativni pristup (u) mnogim gradovima još uvijek predstavlja izazov.

Poljoprivredu tradicionalno smatramo ruralnom djelatnošću, a time marginalnom za funkcioniranje grada, no u posljednjih nekoliko desetljeća ona se transformira zajedno s političkim, ekonomskim, tehnološkim i promjenama okoliša. Značajna karakteristika urbane poljoprivrede, koja je razlikuje od poljoprivrede u ruralnom prostoru, jest njezina integriranost u urbani ekosustav (Girardet, 2004). U 1980-im i 1990-im godinama dolazi do porasta proizvodnje hrane u gradovima diljem svijeta te ona postaje dio svakodnevice za urbano stanovništvo.

Egzaktni podaci o urbanoj poljoprivredi rijetki su, no istraživanja i globalne procjene govore da se oko 800 milijuna gradskih stanovnika ili 8% svjetske populacije diljem svijeta bavi urbanom poljoprivredom (Game i Primus, 2015; Petts, 2005; Smit i sur., 2001), a postotak urbanih kućanstava koja sudjeluju u urbanoj proizvodnji hrane varira od svega nekoliko postotaka u velikim sjevernoameričkim gradovima do 80-tak% u

nekim sibirskim i drugim azijskim gradovima (Smit i sur., 2001). Urbana poljoprivreda posljednjih je desetljeća u porastu i u siromašnim i u bogatim zemljama, primjerice, početkom stoljeća u Keniji i Tanzaniji tri od pet urbanih obitelji bilo je uključeno u urbanu poljoprivredu. Siromašne žene u Bogoti zarađivale su od hidroponskog uzgoja povrća, metropolitansko područje Šangaja tada je postalo većinom samodostatno u povrću i sitnom stočarstvu, a u SAD-u se od 1980. urbana poljoprivredna proizvodnja povećala za 30-40 % (Smit i sur., 2001). Nadalje, više od desetljeća unatrag grad Bamako samodostatan je u povrću i proizvodi više piletine nego što konzumira, u Dar es Salaamu 67%, a u Moskvi 65% obitelji uključeno je u urbanu poljoprivredu. Firenca, primjerice, velik dio hrane osigurava iz svoje neposredne okolice, a u Velikoj Britaniji samo jedna nevladina organizacija² podupire oko dvjesto gradskih farmi (još ih je toliko u procesu osnivanja) i preko tisuću zajedničkih vrtova (Girardet, 2004).

U ovom ćemo radu navesti koje društvene značajke i funkcije različite vrste urbane poljoprivrede mogu imati u urbanom prostoru i društvu. Poseban ćemo naglasak staviti na građanski iznikle inicijative koje obuhvaćaju obradu zemlje na području grada u svrhu proizvodnje hrane, a koje se nazivaju gradskim, zajedničkim, društvenim, javnim vrtovima, vrtovima u zajednici, građanskom poljoprivredom, a što su sve nazivi za istu ili sličnu djelatnost. Koje sve posljedice proizlaze iz tog inicijalnog motiva vrtlarenja u gradu izložiti ćemo u daljnjem tekstu i obrazložiti višedimenzionalni značaj takvih inicijativa za zajednicu.

Ponajprije ćemo objasniti pojam urbane poljoprivrede i navesti oblike u kojima se danas javlja, zatim ćemo se kratko usmjeriti na povijest urbane poljoprivrede, a potom pobliže sagledati društvene funkcije urbane poljoprivrede. Na kraju rada osvrnut ćemo se na perspektive proizvodnje hrane u gradovima.

2. DEFINICIJA I OBLICI URBANE POLJOPRIVREDE

Iako granice između poljoprivrede, hortikulture i vrtlarenja mogu biti nejasne, postoje definicije kojima se pokušava obuhvatiti većina pojava oblika urbane poljoprivrede. Urbana poljoprivreda obuhvaća proizvodnju hrane smještenu unutar gradova ili na gradskim periferijama, na terasama i balkonima stanova, prostorima između zgrada, unutarnjim dvorištima, krovnim terasama ili pak fasadnim ogradama (Viljoen i sur., 2005). Definicija koju koristi Program urbanog upravljanja UNHABITAT (*Urban Management Programme*) pripada Mougeotu (2000:10) prema kojoj je urbana poljoprivreda djelatnost (intraurbana) smještena unutar ili na rubu gradića, grada ili metropole (periurbana), koja uzgaja, prerađuje i distribuira različitu hranu i neprehrambene proizvode, koristi većinom ljudske i materijalne resurse, proizvode i usluge koji postoje u gradu ili njegovoj blizini, a zauzvrat opskrbljuje to urbano područje ljudskim i materijalnim resursima, proizvodima i uslugama.

2 Federation of City Farms and Community Gardens (FCFCG)

Fondacija za urbanu poljoprivredu i sigurnost hrane (*Resource Centres on Urban Agriculture and Food Security Foundation* ili RUAF³) dodaje da urbana poljoprivreda upotrebljava i prerađuje prirodne resurse i gradski otpad za uzgoj biljnih kultura i životinja.⁴ Tržišno je orijentirana prvenstveno lokalno e, manje nacionalno i globalno. Odvija se na mnogim malim i velikim imanjima koja obuhvaćaju kućne vrtove od 20 m² do velikih gospodarstava koja obuhvaćaju i preko 10 ha zemljišta. Urbana poljoprivreda je posebna jer po svojoj umještenosti u lokalni ekosustav i ekonomski sustav (Mougeot, 2000:9). Ta isprepletenost podrazumijeva uključenost radne snage gradskog stanovništva, upotrebu gradskih resursa (pri čemu se posebno naglašavaju mogućnosti uporabe organskog otpada), uspostavljanje neposrednih veza između proizvođača i potrošača te neposredan utjecaj (pozitivan i negativan) na gradski okoliš i prostor te je dio gradskog prehrambenog sustava i bori se s drugim djelatnostima i funkcijama za gradski prostor, stoga je uređena gradskom politikom i planovima (Mougeot, 2000).

Cai i sur. (2004) daju vrlo sličnu definiciju urbane poljoprivrede, ali naglašavaju da se hrana i prehrambeni proizvodi mogu dobivati i intenzivnom kultivacijom biljaka i uzgajanjem životinja stoga se u urbanu poljoprivredu ubrajaju i veliki proizvodno intenzivni poljoprivredni pogoni različitih prehrambenih korporacija, koncerna i multinacionalnih kompanija koji se nerijetko nalaze uz glavne gradske prometnice i u kojima radi gradsko stanovništvo. U ovom ćemo radu više govoriti o poljoprivredi koja je izrasla iz građanskih inicijativa ili inicijativa gradskih vlasti za poboljšanje kvalitete (i standarda) života građana. U zemljama u razvoju češći su ekonomski razlozi za urbano vrtlarenje, dok su u razvijenim zemljama to više društveni ili razlozi vezani za okoliš te oni koji proizlaze iz ideje održivog razvoja gradova.

Danas postoje različiti oblici gradske poljoprivrede čija raznolikost nastaje pod utjecajem sociokulturnih, ekonomskih, političkih i drugih čimbenika. Prije nego navedemo različite oblike u kojima se urbana poljoprivreda javlja, navest ćemo osam čimbenika (prema Smit i sur., 2001) koji utječu na tu raznolikost. Prva tri faktora povijesni su korišteni urbane poljoprivrede kojima možemo bolje razumjeti i trajnost određenih praksi i njihove transformacije. **Prvo**, kontinuitet historijskih praksi; mnoge prakse urbane proizvodnje hrane stare su desetljeća ili stoljeća, no prilagođene suvremenom načinu života, primjerice dodijeljeni vrtovi u Europi osmišljeni su u drugoj polovici 19. stoljeća,

3 RUAF je mreža koju su inicirali predstavnici 28 međunarodnih organizacija uključujući UNDP, FAO, IDRC, GTZ i CIRAD 1994 u Ottawi, Kanada, kako bi se bavili problemima urbanizacije i siromaštva i sve veće nesigurnosti hrane povezane s ruralno-urbanim migracijama, nedostatkom formalne zaposlenosti, povećanja cijena hrane, povećanja ovisnosti o uvozu hrane, povećanja dominacije supermarketa i lanaca brze hrane i izazova koje donose klimatske promjene. RUAF je fondacija koja je preuzela i proširila prvotnu UNDP-ovu definiciju urbane poljoprivrede.

4 Urbana poljoprivreda djelatnost je koja ne uključuje samo uzgoj povrća i voća, već obuhvaća i uzgajanje životinja; kokoši, pčela, riba, zečeva, zamoraca ili bilo koje druge vrste koja se jede među lokalnim stanovništvom, ona je locirana unutar ili u perifernim dijelovima gradova i metropolisa (Egziabher i sur., 1994; Olawepo, 2012).

povrtnjaci u afričkim kolonijalnim gradovima potječu od drevnih komunalnih praksi, kineski sustav upotrebe gradskih fekalija za fertilizaciju okolnih poljoprivrednih zemljišta stoljećima je star, a *chinapas* u Mexico Cityju specifičan je poljoprivredni sustav koji potječe iz predkolumbovskog vremena. **Drugo**, pripitomljavanje biljaka i životinja te njihova povezanost s ljudima; biljke i životinje koje se uzgajaju u gradu u nekoj su mjeri drugačije od onih u ruralnom prostoru jer su uvjeti uzgoja u gradu teži, zemljište je oskudnije i skuplje, a zahtjevi stanovništva i tržišta veći i raznolikiji. **Treće**, koncept i upravljanje prirodnim i ljudskim djelovanjem izmijenjenim okolišem; neka društva su razvila tehnologije i sustave upravljanja koji uključuju poljoprivredu kao urbanu aktivnost, a neka su je odvojila od stambenog područja što ukazuje na kulturološke razlike u tome kako se u određenoj kulturi poima povezanost prirodnog i izgrađenog okoliša. Sljedeći faktori proizlaze uglavnom iz suvremenog razvoja, tj. nagle urbanizacije uslijed koje se povećava broj stanovnika u gradovima, ponajviše siromašnih koji pronalaze načine za opstanak, čime se u velikoj mjeri povećalo bavljenje poljoprivredom u urbanom prostoru. **Četvrto**, industrijska poljoprivredna revolucija krajem 19. stoljeća; u dijelovima svijeta gdje su industrijski obrasci proizvodnje prodrli i u poljoprivredu izmijenila se i urbana poljoprivreda stvarajući marketinške niše, razmjenu s i bez posredovanja novca, upotrebu otpada i organiziranje kućanstava i zajednica u osiguravanju sigurnosti hrane. **Peto**, globalna informacijska revolucija uslijed koje se preko nacionalnih i kulturnih granica širi znanje kako uzgajati hranu u gradu, a i omogućava nove oblike marketinga. **Šesto**, nagla urbanizacija nakon II. svjetskog rata; koja je u većini zemalja rasla brže od stanovništva, ekonomije ili infrastrukturnih rješenja poput sustava farma-tržnica, stoga je teret prehrane urbane populacije pao na same gradske stanovnike, pri čemu je manjak poljoprivrednog zemljišta uzrokovao sve intenzivnije načine uzgoja. **Sedmo**, obrasci naseljavanja u suvremenoj urbanizaciji; narav ljudskih nastambi, ponajprije onih urbanih preobrazila se u posljednjih pola stoljeća. Pojava megalopolisa najočiglednija je preobrazba, pri čemu se često zaboravlja da je njihovim nastankom zapravo smanjena gustoća stanovnika što ostavlja više „međuprostora“ za urbanu poljoprivredu. **Osmo**, nagla ekspanzija siromašnog urbanog stanovništva; siromaštvo se, kao urbani fenomen krajem 20. stoljeća naglo širi, pri čemu najveći problem predstavlja sigurnost hrane, što traži od stanovništva da vješto osmišljava poljoprivredu koja se uklapa u postindustrijski grad. Različite tipove urbane poljoprivrede oblikovale su i druge skupine čimbenika. Jednu skupinu čini oblik aranžmana – radi li se o privatnom, javnom ili institucionalnom⁵ aranžmanu unutar kojeg građani uzgajaju hranu. Drugu skupinu čine orijentacijski⁶ čimbenici

5 Primjerice, na Kubi su gradski vrtovi osnovani uz institucionalnu potporu (Ministarstva poljoprivrede), u Zagrebu u bolnici Vrapče su do kraja 1980-ih kao dio terapije i rekreacije pacijenti uzgajali hranu na zemljištu bolnice; primjer javnih vrtova su vrtovi u Novom Zagrebu.

6 Nazvali smo ovu skupinu čimbenika orijentacijskim zato što se oslanjamo na pojam ekoloških orijentacija, pri čemu bi konvencionalni uzgoj bio srodan antropocentričkoj i / ili tehnokratskoj orijentaciji, a organski uzgoj naturalističkoj / biocentričkoj (u nas istraživali Cifrić, 1990, Čulig, 1991, Čulig, 1992, Štulhofer i Kufrin, 1996).

prema kojima možemo razlikovati vrstu urbane poljoprivrede s obzirom na to je li orijentirana na konvencionalni ili ekološki uzgoj. Tehnološki čimbenici obuhvaćaju različite tehnologije (otvoreni vrtovi, različite vrste staklenika, podignute gredice, hidroponski uzgoj i sl.) i oni više nego ikad ranije nude brojna i inovativna rješenja za proizvodnju hrane u gradovima, koliko god resursi bili oskudni. Napokon, postoje i društveni čimbenici koji obuhvaćaju način nastanka vrta što može obuhvaćati čitav kontinuum aranžmana od samoorganiziranih građana koji zauzimaju slobodnu, neiskorištenu parcelu do institucionalno podijeljene zemlje stanovnicima pojedine gradske četvrti.

Poljoprivreda u gradovima poprima različite oblike pa su tako neki usko vezani samo uz proizvodnju hrane, a ostali služe kao podrška u pružanju znanja i educiranju građana te ih opskrbljuju resursima potrebnim za uspješno funkcioniranje urbane poljoprivrede. Svima je zajedničko da su lokalno orijentirani i predstavljaju sastavne dijelove urbanih područja, te neposrednim kontaktom oživljavaju veze između proizvođača i potrošača hrane. Poljoprivrednici uključeni u urbanu poljoprivredu više brinu o tome da njihovi proizvodi budu kvalitetni nego o količinama i namicanju profita, a proizvođači su često ujedno i potrošači te preuzimaju ulogu aktivnih građana koji imaju svoj glas pri izboru hrane i načinu uzgoja te hrane (Lyson, 2004). Zajedno daju elan lokalnoj ekonomiji i tako utječu na lokalni razvoj, održavaju raznolikost i kvalitetu ponude proizvoda te predstavljaju forum gdje proizvođači i potrošači učvršćuju veze u zajednici (Lyson, 2004:87). Također, urbani poljoprivrednici često prelaze ekonomske uloge (potrošača i proizvođača) time što se njihove uloge i preklapaju i nadovezuju, a nisu uvijek i nužno vezane samo za ekonomsku ulogu proizvodnje hrane. Kasnije u radu ćemo pobliže govoriti o tim višestrukim ulogama tj. multifunkcionalnosti urbane poljoprivrede.

Četiri najčešća oblika urbane poljoprivrede su institucionalne farme i vrtovi, komercijalne farme, zajednički vrtovi i grupe solidarne razmjene.

Institucionalne farme i vrtovi vezani su uz različite društvene institucije poput škola, bolnica, zatvora, crkava i ostalih ustanova čija primarna svrha nije proizvodnja hrane, ali kroz nju podupiru svoje ciljeve. Mnoge državne ustanove raspolažu velikim površinama koje mogu iskoristiti za prehranu svojih korisnika (učenika, zaposlenika, pacijenata, zatvorenika). Osim što mogu smanjiti pothranjenost pružanjem hrane za redovne ili dodatne obroke, povećava se kvaliteta boravka u tim ustanovama i potiče se edukacija učenika, ozdravljenje bolesnika, rehabilitacija zatvorenika itd. Vrtovi u takvim ustanovama služe i za demonstriranje poljoprivrednih inovacija koje mogu biti uvedene u široj zajednici, a ukoliko se proizvodi plasiraju na tržište mogu donijeti dodatne prihode u institucijski proračun. Vrtovi imaju i estetsku funkciju jer poljepšavaju izgled institucije i jačaju osjećaj ponosa, naročito kod školske djece. Vrtovi u sklopu škola su izrazito popularni jer mogu poslužiti kao laboratorij za nastavu iz poljoprivrede, botanike, zoologije, zdravog življenja i prehrane. Djeca se u školskim vrtovima povezuju s prirodom te se budi njihovo zanimanje za ekološke aktivnosti (Malone i Tranter, 2003, prema Andić i Radošević, 2016). i utječe na stvaranje ekološke svijesti, educirajući ih o uzrocima degradacije i neplodnosti tla te pravilnom korištenju poljoprivrednih kemikalija i drugih sredstava.

Poljoprivrednici na komercijalnim urbanim farmama pokušavaju povećati učinkovitost usjeva u cilju postizanja profitabilnosti. Njihov je fokus uglavnom na proizvodnji i profitabilnosti, a manje ili uopće nije na edukaciji i zajedništvu građana ili ekološkim principima uzgoja (iako neki od njih poštuju i dijele ekološke ciljeve šire urbane poljoprivredne zajednice). No, kada govorimo o doprinosu lokalnoj ekonomiji, onda je bitno reći da su, u sklopu urbane poljoprivrede, ove farme vjerojatno glavni pokretači lokalne ekonomske dobrobiti za zajednicu.

Zajednički vrtovi najpoznatiji su oblik urbane poljoprivrede (Twiss i sur., 2003). To su lokalni projekti osmišljeni za lokalno stanovništvo kojima upravljaju različite grupe i udruge iz zajednice ili lokalne vlasti što podrazumijeva njihovu međusobnu suradnju. Najčešće se nalaze u gradovima gdje nastaju kao reakcija stanovnika na nedostatak javnog prostora, zelenih površina, interakcija među ljudima, rekreacije ili pak kao reakcija na lošu ekonomsku situaciju i nedovoljne životne prihode. Lokalno stanovništvo uzgaja hranu, povrće, voće, cvijeće, životinje, pčele na zemljištu koje je u privatnom vlasništvu ili u vlasništvu grada. Funkcioniranje zajedničkih vrtova razlikuje se u svom nastanku i ciljevima. U nekim zemljama stanovnici dobivaju na korištenje male parcele na kojima uzgajaju povrće, a u drugima zajednički vrtovi služe za ozelenjavanje gradskih javnih prostora i ulica. U nekim vrtovima pojedinci samostalno uzgajaju i prodaju svoje plodove, u drugima se zajednički uzgaja i dijeli zarada. Postoje i neprofitni vrtovi koji nastaju kao mjesta koja podupiru obitelji s malim prihodima, poboljšavaju unos hranjivih namirnica i podižu kvalitetu življenja. Krovni vrtovi (vrtovi na ravnim krovovima zgrada i nebodera) postaju uobičajeni u mnogim europskim gradovima⁷, posebno u Njemačkoj i Nizozemskoj, gdje ih ima ukupno na oko 32 milijuna četvornih metara (Beatley, 2000). Tip vrtova koji se razvio u Hrvatskoj najbliži je onome što se u Velikoj Britaniji naziva *allotments* – dio zemlje koji lokalna samouprava ili zemljoposjednik daje na korištenje ili najam građanima. Zemlja se dijeli na manje parcele čija je prosječna veličina u Britaniji 250 m² i svaki pojedinac samostalno uzgaja povrće, voće i ostalu hranu za potrebe vlastite obitelji, a prodaja proizvoda nije dozvoljena. Zajednički vrtovi osiguravaju pristup hrani za članove zajednice, poboljšavaju sigurnost hrane, ali i ublažavaju negativne posljedice klimatskih promjena. Na taj način približavaju ljude izvorima njihove hrane i razbijaju njihovu otuđenost potičući interakcije među članovima zajednice. Također, potiču građane na bavljenje fizičkom aktivnošću i aktivni angažman u zajednici što smanjuje nasilje i kriminal u društvu.

Zajedničke vrtove možemo uvrstiti pod pojam građanske poljoprivrede (*civic agriculture*) koja podrazumijeva proizvodnju hrane na prostorima grada, a odvija se u dvorištima, na praznim parcelama, terasama, balkonima, krovovima, u zajedničkim vrtovima i voćnjacima i na javnim površinama, zelenim i ostalim koje nisu u drugoj uporabi,

⁷ Beatley (2000) navodi popis istaknutih primjera implementacije zelenih krovova u europskim gradovima, poput Cosmos Building u Saarbrückenu, Schiphol Airport u Amsterdamu, glavna knjižnica na Technical University u Delftu i GWL-Terrain housing projects u Amsterdamu. Pored toga, Austrija ima najekstenzivniji program zelenih krovova u Europi.

usredotočuje se na proizvodnju koja ne zahtjeva veliko zemljište, gdje se lako može uzgajati s ograničenim resursima, ona se temelji na lokalnoj proizvodnji i potrošnji unutar zajednice te osim svježe i lokalno proizvedene hrane stvara i poslove, kulturu provođenja slobodnog vremena, podupire suradnju, utječe na kvalitetu života u gradovima i olakšava rješavanje socijalnih problema (Lyson, 2004). i često se oslanja na neke od metoda ekološkog uzgoja. U građansku poljoprivredu ubrajaju se i seljačke tržnice, potrošačke zadruge i tradicijska hrana. U jedan od oblika građanske poljoprivrede ubrajamo i **grupe solidarne razmjene**⁸ (Puđak i Bokan, 2011) koje se pojavljuju sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća u Japanu⁹ i početkom sedamdesetih u Švicarskoj, a osamdesetih godina šire se na područje drugih zapadnoeuropskih zemalja i SAD-a. Iako zastupnici građanske poljoprivrede drže da se njome podupiru ruralne zajednice i poljoprivreda „po mjeri čovjeka“, ona doživljava i kritike. Tako kritičari navode da građanska poljoprivreda danas stavlja prevelik naglasak na izgradnju ekonomskog kapaciteta ruralnih zajednica što ne utječe uvijek pozitivno na alternativna tržišta, naglašavajući da ako želimo razviti istinski građansku poljoprivredu moramo jednako cijeniti i razvijati alternativu tržišno-orijentiranom odnosu proizvođača i potrošača (Carolan, 2012:287).

3. KONTINUITET URBANE POLJOPRIVREDE KROZ POVIJEST

Malo je gradova u kojima bi urbana poljoprivreda bila nov fenomen. (Smit i sur., 2001). Ona postoji u gradovima tijekom čitave povijesti i nije nužno ostatak prošlosti i navika agrarnog društva, niti su je sa sobom donijeli doseljenici iz ruralnih područja, već se razvija usporedno s rastom i razvojem gradova (Vadnal i Alič, 2008). Gradski se vrtovi javljaju u većini starih civilizacija poput Egipta, Kine, Indije, a jedan od prvih arheoloških dokaza o postojanju urbane poljoprivrede, *qanats*, datira unatrag više od 4000 godina; podzemni akvadukti koji su dostavljali vodu (rosu i kišu) s planina u polupustinjske

⁸ U nas istraživali Orlić, 2014 i Sarjanović, 2014.

⁹ U Japanu su Teikei nastali kao reakcija na industrijski proizvedenu hranu kojoj se često ne zna podrijetlo i kvaliteta i na nedostatak povjerenja u dotadašnji sustav kupovine hrane. Ideja Teikei poljoprivrede nadovezuje se i na kulturu Yuki čijim očuvanjem su se poljoprivrednici u Japanu već pedesetih godina počeli odupirati korištenju kemijskih sredstava u proizvodnji hrane. Pored toga, Teikei polaze od ideje da što su bolje poljoprivrednici uključeni u cjelokupni gospodarski i društveni sustav i što su financijski sigurniji, to će se lakše usredotočiti na kvalitetu, smanjiti rasipanje i postići bolje financijske učinke, što pridonosi lokalnoj ekonomiji i zajednici. Rezultat je bio stvaranje mreža partnerstva između lokalnih poljoprivrednika i stanovnika gradova koji su kupovali hranu, a uz to poznavali poljoprivrednike i njihov način proizvodnje hrane, međusobno su dijelili rizik proizvodnje hrane (npr. plaćanjem unaprijed), ponekad i rad na imanju, čime su kupci postajali sudionici poljoprivredne proizvodnje. Time se razvijala solidarnost između proizvođača i potrošača, i kao što smo ranije spomenuli, nadilazio impersonalni i isključivo ciljno-racionalni odnos između kupca i proizvođača, karakterističan za kapitalistički obrazac trgovine. Takvo gospodarsko povezivanje kupaca zainteresiranih za sigurnu i kvalitetnu hranu s ekološkim poljoprivrednicima, potonjima je osiguravalo stabilno tržište i smanjivalo vrijeme i sredstva trošena na marketing, a na razini lokalne zajednice pridonosilo je stvaranju transparentnosti, povjerenja i solidarnosti što je temelj za stvaranje socijalnog kapitala (DeMuth, 1993).

gradove Perzije gdje se organizirano, korištenjem gradskog otpada, uzgajala i proizvodila hrana. Zatim, tu su na neki način do danas preživjeli astečki *chinampas* i javanski *aqua-terra* sustav te *hortillonages* u Francuskoj i slični sustavi proizvodnje hrane u gradu u Kini i Gani (Smit, 2001; Viljoen, 2005). Među važnijim su historijskim primjerima astečki, majanski i gradovi Inka koji su bili samodostatni u voću, povrću i velikom dijelu žitarica (Girardet, 2004).

Početak dvadesetog stoljeća u SAD, obrazovni reformator i filozof John Dewey, s idejom razvoja djece u povezane i zadovoljne građane, potaknuo je otvaranje školskih vrtova u gradovima te se procjenjuje da ih je do 1910. diljem zemlje bilo 80.000 (Bartolomei i sur., 2003). Od europskih primjera, nezaobilazan je onaj pariških *marais*¹⁰ u kojima se uzgajalo više hrane nego što je bilo potrebno Parižanima u 19. stoljeću (Smit i sur., 2001, Girardet, 2004) i londonskog Heathrowa gdje se do 2. svj. rata uzgajala velika količina povrća.

Od vremena industrijske revolucije do danas poljoprivreda je u gradu često imala ulogu opstanka stanovništva. Često su u vrijeme ratova ili velikih ekonomskih kriza gradovi građanima dodjeljivali zemlju za obrađivanje ili su građani sami, neformalno zauzimali neiskorištena gradska zemljišta upravo zbog proizvodnje hrane. Primjerice, u Velikoj Britaniji su 1887. i 1890. doneseni *Allotment Act* i *Local Government Act* koji urbanim stanovnicima osiguravaju prostor za vrt, čime su se pokušali smanjiti zdravstveni problemi uzrokovani naglom prenaseljenošću; u SAD je sličan zakon donesen 1890. gdje je u Detroitu građanima dodijeljeno zemljište kako bi smanjili problem gladi te je tamo osnovan prvi zajednički vrt za stanovnike koji trebaju socijalnu pomoć i hranu, kao što su i 1930-ih za vrijeme Velike depresije osnivani vrtovi potpore (*relief gardens*), vrtovi pobjede (*victory gardens*¹¹) za vrijeme I. i II. svjetskog rata, a 1970-ih antiinflacijski vrtovi; u Kanadi su to bili željeznički vrtovi (*railway gardens*, 1890-1930); etički vrtovi (*moral gardens*, rane 1900-te); školski vrtovi (1900-1913); vrtovi slobodnih parcela (*vacant lot gardens*, 1910-1920); ratni vrtovi (*war gardens*, 1914-1947); kontrakulturni vrtovi (*counter-culture gardens*, 1965-1979); i zajednice slobodnog prostora (*community open space*, 1980-danas) (Glover, 2003).

Komunistički je režim, u skladu s društvenim vlasništvom i kolektivnom potrošnjom, poticao gradnju zajedničkih vrtova i ostalih oblika urbane poljoprivrede. Rusija je poznata po *dachama*¹² koje se protežu od St. Petersburga do Irkutska u Sibiru gdje je

¹⁰ Vidjeti u Smit i sur., 2001

¹¹ Na početku Drugog svjetskog rata, britansko Ministarstvo poljoprivrede objavljuje popularnu kampanju „Kopajte za pobjedu“ (engl. *Dig for Victory*) koja je rezultirala s 1 500 000 gradskih vrtova koji su se proširili i na javne parkove i na kojima je radila polovica ukupne radničke klase te podmirivala 10% nacionalnih potreba za hranom (Viljoen i sur., 2005).

¹² *Dacha* je manja kuća ili koliba za odmor koja se nalazi u predgrađima većih gradova i ne služi kao mjesto prebivališta. Njihova je gradnja započela još za vrijeme Petra Velikog, a popularnost su stekle tijekom industrijskih revolucija i za vrijeme Sovjetskog saveza pa se danas nalaze ne samo u Rusiji, nego na teritoriju većine bivših sovjetskih zemalja. Računa se da polovica ruskih gradskih obitelji posjeduje *dache*. U

zbog kratkoće razdoblja povoljnog za rast bilja iznimno teško uzgajati povrće (Girardet, 2004). Vrtovi su nicali i u Češkoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. U strogom centru Praga, pored starog grada i nedaleko od češkog parlamenta, nalazi se otvoreni vinograd Svetog Venceslava koji slovi za najstariji vinograd u Češkoj, a od 2012. u Pragu niču zajednički vrtovi po uzoru na one u zapadnoeuropskim gradovima (Spilková, 2017). Kuba, i njezin glavni grad Havana, s primjenom je urbane poljoprivrede toliko napredovala da je postala svojevrsan laboratorij za ispitivanje mogućnosti daljnjeg razvoja urbanog vrtlarenja i istovremeno sinonim za uspješne gradske, zajedničke i ekološke vrtove u borbi protiv siromaštva (Girardet, 2004). Dugotrajni izbjeglički kampovi i zajednice duž granica Ruande i Burundija u Tanzaniji te izbjeglice iz Mozambika u Malaviju 1980-ih razvili su urbano vrtlarstvo da bi opstali (Smit i sur., 2001). U Hrvatskoj postoje gradski vrtovi; školski vrtovi već od sredine 19. stoljeća (Kolar-Dimitrijević, 2014), oni spontani i „divlji“ posljednjih nekoliko desetljeća, a i sustavno organizirani, najprije u vrijeme socijalizma, a nakon toga od 2012. kada se nanovo osnivaju¹³, u Zagrebu¹⁴, Ivanić-Gradu, Virovitici, Varaždinu, Puli itd.

Ubrzanim rastom urbane populacije u zemljama u razvoju u drugoj polovici 20. stoljeća urbana proizvodnja hrane i distribucijski sustavi postali su sve manje pouzdani pa je glad rasla usporedno s brojem stanovnika, a povećavala se i uslijed političke i ekonomske nestabilnosti. Kao reakcija na takve okolnosti, urbana poljoprivreda postala je vidljivija i uobičajenija u brzorastućim gradovima mnogih zemalja, a istraživači i donositelji političkih odluka tek ih odnedavno počinju primjećivati (Smit i sur., 2001). Sveukupno, pokret zajedničkih i sličnih vrtova razvio se ponajprije kao reakcija na društvene krize (Glover, 2003), a to se nastavlja i danas kada se suočavamo s ekonomskom i ekološkom krizom.

4. ŠTO OSIM HRANE STVARA URBANA POLJOPRIVREDA?

Kao što poljoprivreda na selu osim proizvodnje hrane ima i druge, izravne ili posredne uloge, poput čuvanja bioraznolikosti, održavanja kvalitete tla, očuvanje kulture, identiteta, običaja, tradicijskih znanja, rituala i zajedništva, tako i uloga urbane poljoprivrede nije samo u domeni prehrane stanovništva i podrške kućnom budžetu. Urbano vrtlarenje ima raznolike učinke na koje ukazuju rezultati istraživanja posljednjih petnaestak godina. Oni mogu biti zdravstveni, ekonomski, društveni, kulturni, no često se i preklapaju i međusobno nadovezuju.

komunizmu su počela ilegalna zauzimanja zgrada, koliba i zelenih površina i uzgoj povrća i voća. Neuspjeh sovjetskog planskog poljoprivrednog programa za opskrbu dovoljnim količinama voća i povrća, rezultirao je službenim priznavanjem prava na amaterski uzgoj. 1950-ih je zakonodavstvo uvelo novu vrstu pravne osobe, partnerstvo vrtlara, koje je dobilo zemlju, vodu i struju isključivo u poljoprivredne svrhe, a kasnije je dano pravo ljudima da sagrađe vlastitu *dachu* na zemljištu koje im je država iznajmila.

13 Vrtovi u Zagrebu nisu homogeni po tipu nastanka, postoje vrtovi nastali samoorganiziranjem građana ili građanskih udruga (Participacija) i oni koje organizira Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo.

14 Vidi Rubić i Gulin Zrnić (ur.) (2016) i Biti i Blagaić Bergman (2014).

Razvojem urbane poljoprivrede razvija se ideja lokalizma i regionalizma, posebno bio-regionalizma, povezuju se urbana i ruralna ekonomija te se razvija otpornost lokalnih, regionalnih zajednica za krizne uvjete u području ekonomije, transporta i čuvanja okoliša kroz oslanjanje na vlastite snage (Puđak, 2010). Nadalje, neformalna urbana poljoprivreda jedna je od strategija preživljavanja koju siromašno urbano stanovništvo kombinira s ostalim strategijama preživljavanja (Mougeot, 2000). To je slučaj i u zemljama u razvoju i među stanovnicima niskog dohotka u razvijenim zemljama. Proizvodnja hrane u, i oko gradova vrijedan je doprinos i sigurnosti hrane i ublažavanju siromaštva pa se tako znatne površine u afričkim gradovima koriste za poljoprivredu. Primjerice, urbani poljoprivrednici u Kampali proizvode 30% potrebnog mesa i jaja za gradske stanovnike, u Accri 3% radne snage u gradu proizvodi 90% povrća za potrebe grada, a u Dar-es-Salaamu 90% prodanog povrća proizvedeno je unutar grada. U Mexico Cityju se nekih 1.7 milijuna ljudi u nabavci mlijeka i sira oslanja na urbane mliječne farme (Girardet, 2004). U zemljama poput Zimbabvea, Kenije, Ugande i Haitija, gdje su u istraživanju uspoređena kućanstva koja sudjeluju i ona koja ne sudjeluju u urbanoj poljoprivredi, utvrđeno je kod prvih da imaju nižu nesigurnost hrane, jedu više obroka, imaju uravnoteženiju prehranu tijekom godine i koriste ušteden novac na hranu koju si inače ne bi mogli priuštiti, djeca u takvim kućanstvima boljeg su zdravlja i nutricionističkog statusa, a žene s malom djecom više vremena provode s njima (Maxwell, 1995; Mougeot, 2000).

Zatim, istraživanje u siromašnom dijelu Toronta pokazalo je da kućanstva koja sudjeluju u zajedničkim vrtovima kupuju manje hrane u supermarketima, a jedu više povrća nego prije sudjelovanja u gradskim vrtovima (Wakefield i sur., 2007). U istom istraživanju utvrđeno je da zajednički vrtovi povećavaju socijalnu uključenost tamo gdje je marginaliziranost pojedinih društvenih skupina i pojedina veliki problem, tako da različiti etniciteti uzgajaju, jedu i dijele hranu koja je važna za njihovu kulturu. U zajedničkim se vrtovima njeguje konverzacija i rješavanje problema, i vrlo se često sudionici u vrtu odlučuju na proizvodnju hrane bez pesticida. Istraživanjem u Melbournu utvrđeno je da zajednički vrtovi smanjuju socijalnu izolaciju kroz tri svoje komponente, koheziju, podršku i povezanost. Rad u takvim vrtovima traži od stanovnika da razvijaju grupne strategije koje mobiliziraju i osnažuju stanovnike da stvaraju pozitivne promjene u njihovom zajedničkom vrtu (Kingsley i Townsend, 2007).

Zajednički vrtovi u Kaliforniji pružaju stanovnicima koji u njima rade više od hrane, naime oni donose i dugoročnije koristi u vidu znanja o hortikulturi i uređenju okoliša što povećava kompetencije za buduće zapošljavanje te uključuje i konkretna znanja i veće samopouzdanje zbog posjedovanja novog znanja (Feenstra i sur., 1999). Razvoj novih vještina također povećava umrežavanje među susjedstvima, lokalnim poslovima, obrazovnim institucijama i lokalnim upravama. Istraživanje u Denveru pokazalo je da vrtovi u zajednici povećavaju kolektivnu korist¹⁵ i postaju katalizator aktivnosti unutar susjedstva

¹⁵ Kolektivna korist se opisuje kao uzajamno povjerenje koje navodi individue da se osjećaju povezanimi jedne s drugima.

i gradskih četvrti. Kroz međusobno pomaganje i razmjenjivanje aktivnosti, zajednički vrtovi generiraju civilnu uključenost u zajednicu. Vrtovi tako postaju činilac promjene u zajednici jer posredno potiču zdrav život putem nutritivno bogate hrane i fizičke aktivnosti (Teig i sur., 2009). Nadalje, u istraživanju u Flintu, Michigan, pokazalo se da vrtovi u zajednici smanjuju vjerojatnost da će mladi ljudi postati pušači, da će konzumirati alkohol ili opojne droge (Allen i sur., 2008). Vrtovi namijenjeni mladim ljudima razvijaju kod njih trajnu predanost i strpljenje što može povećati njihovo učenje i uspjeh u školi.

Ekonomski efekt gradskih vrtova također je prisutan i istražen, i nadilazi poboljšanje kućnog budžeta. Studija iz 2006 i 2008. u New Yorku pokazala je da u siromašnijim četvrtima postojanje zajedničkih vrtova povećava cijenu nekretnina, a što su vrtovi kvalitetniji, to je snažniji utjecaj na povećanje vrijednosti stambenog prostora u toj četvrti (Voicu i Been, 2008). Pored toga, lokalni sustavi hrane poput zajedničkih vrtova povećavaju zadržavanje novca u lokalnoj zajednici (Martinez, 2010), što uključuje aktivnosti poput edukacije mladih u školskim vrtovima, promoviranje lokalnog kupovanja hrane, promoviranje seljačkih tržnica i zajedničkih vrtova te implementiranje programa „od-farme-do-kantine“ unutar zajednice.

Jedna od najobuhvatnijih koristi zajedničkih vrtova jest to što se putem njih gradi karakter (dijela) gradske četvrti kroz održivi razvoj zajednice. Zajednički vrtovi mjesta su za različite aktivnosti, proizvodnju hrane, dijeljenje osnovnih resursa (vode i tla) i rekreacije pa na taj način pružaju mnoge mogućnosti za društvenu i kulturnu razmjenu. Mnoge studije pokazale su da urbana poljoprivreda povezuje članove lokalne zajednice (Ackerman, 2012; Corrigan, 2011; Sharp i sur., 2002; Nemore, 1998). Primjerice, Nemore (1998) je istražila vrtove u pet njujorških općina i u svima se pokazalo da su društvene aktivnosti na prvom mjestu od svih nepoljoprivrednih aktivnosti u vrtovima. Sharp i sur. (2002) su također utvrdili nastajanje novih suradničkih mreža među proizvođačima hrane u grupi solidarne razmjene.

4.1. Osjećaj pripadanja i identifikacija

Unatoč tome što se može nalaziti usred prenapučenih područja u kojima se živi užurbanim tempom, urbana poljoprivreda omogućuje i tradicionalnu vezanost ljudi za zemlju¹⁶ i prirodni okoliš (Bartolomei i sur., 2003). Stvaranje osjećaja pripadnosti i identiteta urbane zajednice često nedostaje i stanovnicima koji nisu pripadnici manjinskih skupina, već oduvijek žive u istome gradu. Tako primjerice društveno marginalizirane skupine, poput osoba s invaliditetom, kroz sudjelovanje u urbanoj poljoprivredi mogu povećati svoju emancipaciju i samopouzdanje. Preuzimanje brige o kvaliteti i dostupnosti vlastite hrane svakako utječe i na autonomiju i emancipaciju samih pojedinaca koji postaju svjesniji vlastite moći i neovisnosti (Teig i sur., 2009). To je naročito izraženo u

16 Ponekad se činjenica da se čovjek vezuje (identitetski, emotivno) za zemlju koju obrađuje koristila i u političke, restriktivne i diskriminativne svrhe, primjerice, u Južnoafričkoj Republici je tijekom razdoblja *apartheida* većinskom crnačkom stanovništvu bilo zabranjeno baviti se poljoprivredom na zemlji unutar i oko gradova jer bi to značilo da će tamo i ostati (Girardet, 2005).

slabije razvijenim zemljama gdje je urbana poljoprivreda jedna od rijetkih djelatnosti u kojoj su žene češće zastupljene nego muškarci jer im omogućuje da rade u blizini svojih domova. Stoga je djelatnost urbane poljoprivrede pogodna i za žene u kulturama koje ne preferiraju rad žena i udaljevanja od mjesta stanovanja. Jedan od razloga moguće je naći i u činjenici da uglavnom žene vode brigu o prehranbenim navikama svojih obitelji, stoga im uključivanje u proizvodnju vlastite hrane omogućuje izravan utjecaj na kvalitetu hrane i nutritivnih vrijednosti namirnica kojima prehranjuju obitelj. S druge strane, od žena se očekuje, da vode brigu o djeci i starijim članovima obitelji, brinu o kući, pripremi obroka, stoga je njihovo slobodno vrijeme za poljoprivredu prilično ograničeno (Augustina i Beilin, 2012). Također, žene češće kupuju hranu izravno od proizvođača i preprodaju je u manjim količinama ili u obliku prerađenih proizvoda, što je također jedan vid urbane poljoprivrede stoga je njihov doprinos u poticanju urbane poljoprivrede i proizvodnji lokalne hrane nezamjenjiv (Augustina i Beilin, 2012).

Nadalje, urbana poljoprivreda može osnažiti gradske četvrti u procesu *greenlininga*¹⁷ (Malakoff, 1995). Naime, četvrti koje su banke i osiguravajuće kuće proglasile rizičnima (*redlined*), mogu dobiti pristup socijalnom kapitalu, ekonomskim resursima i javnim politikama upravo kroz proces *greenlininga*. Taj proces omogućuje interakcije između neprofitnih organizacija, vladinih organizacija i članova zajednice pri čemu je vrt i vrtlarenje poput foruma za društvene promjene. U vrtovima se stvara glas zajednice koji može doprijeti do vladajućih struktura u koje inače ne bi imali pristup.

Nadalje, neformalna urbana poljoprivreda jedna je od strategija preživljavanja koju siromašno urbano stanovništvo kombinira s ostalim strategijama preživljavanja (Mougeot, 2000). To je slučaj i u zemljama u razvoju i među stanovnicima niskog dohotka u razvijenim zemljama. Proizvodnja hrane u, i oko gradova vrijedan je doprinos i sigurnosti hrane i ublažavanju siromaštva pa se tako znatne površine u afričkim gradovima koriste za poljoprivredu. Ipak, društveni učinak zajedničkih vrtova nije uvijek maksimalan, pa tako Chitov (2006) utvrđuje da u njujorškim vrtovima nastaje (Putnamov) povezujući, ali ne nužno i premošćujući socijalni kapital što nalaže „potrebu za razlikovanjem različitih tipova zajedničkih vrtova s obzirom na socioekonomske aspekte susjedstva u kojima se ti vrtovi nalaze“ (Biti i Blagać Bergman, 2014).

4.2. Integracija doseljenika u zajednicu i revitalizacija narušenih odnosa

U Kanadi se prvotno na urbanu poljoprivredu gledalo kao na prolaznu pojavu manjinskih skupina koje su se proizvodnjom vlastite hrane borile s preživljavanjem u novoj sredini. Talijanski su doseljenici 1970-ih godina predvodili pokret zajedničkih vrtova u Montrealu¹⁸, gradu koji je sredinom 1970-ih godina službeno uveo program zajedni-

17 Poslovne prakse (npr. kreditiranje) ulaganja energije, proizvoda i usluga u zajednice (npr. gradske četvrti) čiji stanovnici imaju niske prihode, manjinske etničke skupine ili deprivilegirane na bilo koji način, kako bi se ponudile neprofitne usluge stanovnicima (često manjinama) koji stanuju u siromašnim četvrtima.

18 Danas Montreal broji 95 zajedničkih vrtova u kojima radi oko 12 000 stanovnika.

kih javnih vrtova (Augustina i Beilin, 2012). Vrtovi su omogućavali mnogim imigrantima da stvore bliske veze s ostalim doseljenicima i sačuvaju vlastiti kulturni identitet. Naime, u mnogim su vrtovima biljke koje se uzgajaju odraz čežnji njihovih uzgajivača za krajevima i kulturom iz kojih dolaze. Biljke koje uzgajaju imigranti povezane su s državama ili kulturama iz kojih potječu. Međutim, vrtlarenje imigrantima pruža mogućnost i da se lakše uklope u domicilnu kulturu i povežu s lokalnim stanovništvom. Istraživanja koje su proveli Augustina i Beilin (2012) govori upravo o integraciji doseljenika u domicilno stanovništvo i kulturu, jer se pokazalo da ispitanici nisu uzgajali biljke na način na koji su to činili u državama iz kojih dolaze, već su sijali sjeme i koristili prakse koje su vidjeli da koriste lokalni stanovnici. Tehnike uzgajanja i način na koji kasnije pripremaju proizvedenu hranu pomažu imigrantima da stvore osjećaj pripadanja novoj kulturi i počnu je gledati kao svoj novi „dom“ (Augustina i Beilin, 2012). Uz to, urbana poljoprivreda promiče međusobne interakcije stanovnika što omogućuje i brže učenje (novog) jezika.

Istaknut je primjer zajedničkih vrtova iz Bosne i Hercegovine čiji je razvoj potaknula nevladina organizacija¹⁹ u sklopu projekta „Zajednička bašta“ kojim se nastojalo pomoći izgradnji povjerenja i pomirenja među ljudima bošnjačke, hrvatske, srpske i drugih nacionalnosti, a osim toga pridonijeti „smanjivanju siromaštva, socijalne isključenosti, povećavanju ekonomske i političke sigurnosti“ (Bokan i Puđak, 2011:150).

4.3. Vrtom protiv kriminala, vrtom za psihičko zdravlje

Jedna od društvenih funkcija urbane poljoprivrede jest smanjivanje kriminaliteta. Prema istraživanju u Kitcheneru u Kanadi, zajednički vrtovi posredno smanjuju lokalni kriminal jer pružaju sigurno, mjesto za druženje, a pored toga stvaraju osjećaj zajedništva pa je u četvrtima s vrtovima manje iseljavanja (Herod, 2012). Također, više ljudi koji borave na otvorenom posredno postaje nadzor nad potencijalnim kriminalnim djelima (Herod, 2012; Jacobs, 1961). Budući da stanovnici rade zajedno, vještine rješavanja sukoba su neophodne, a u vrtovima se njeguje nenasilno rješavanje problema. U SAD-u je većina urbanih vrtova smještena u područjima s visoko izraženim stopama kriminala, a uključivanje stanovništva u vrtlarenje pokazalo se kao uspješna strategija rehabilitacije i alternativa naspram uporabe i prodaje droga (Hale i sur., 2011). Dizajniranje prostora kako bi se umanjila vjerojatnost počinjenja kriminalnih djela strategija je nekih gradova u stvaranju sigurne društvene okoline. Tako istraživanja u UK pokazuju smanjenu razinu prijavljenih zločina u onim zajednicama koje su na taj način oblikovale izgrađeni okoliš (Cozens i sur., 2004). Ipak, Twiss i sur. (2003) primjećuju kako nedostaje kvantitativnih podataka koji bi mjerili fizičke koristi vrtlarenja u zajednici jer je povezanost unutar zajednice teško mjeriti.

Za razliku od dizajniranja gradova za smanjenje kriminala, korištenje vrtova u rehabilitacijske svrhe u Hrvatskoj nije nepoznanica. Mnoge ustanove za osobe s psihičkim

19 American Friends Service Committee

poteškoćama posjeduju vrtove u kojima rade njihovi pacijenti, što ima terapijski učinak. Bolnica Vrapče je do 1990-ih imala vrtove u kojima su pacijenti proizvodili povrće i voće za svoje potrebe. Zatvori se služe sličnim tehnikama. Primjerice, u Kaznionici Lepoglava u vrijeme socijalizma počelo se na prostoru oko ustanove proizvoditi povrće za podmirivanje vlastitih potreba i za tržište. Od 2004. poljoprivredni proizvodni sustav čine zatvorske ustanove u Turopolju, Lepoglavi, Požegi, Glini, Valturi i Gospiću.²⁰ Također, ono što je važnije, s obzirom da bi zatvori trebali služiti preodgoju ljudi, od kojih se očekuje da se po završetku kazne vrate u normalni život i integriraju u društvo, u sklopu ovih projekta organiziraju se i poljoprivredne radionice koje omogućuju ljudima da po izlasku iz zatvora iskoriste usvojena znanja. Utjecaj hortikulture terapije na smanjenje kriminalnog recidivizma izmjeren je u Texasu pa tako Jiler (2006) navodi da kriminalnom recidivu podliježe 26% uvjetno puštenih kažnjenika koji pohađaju hortikulturni program za razliku od onih koji sudjeluju u tradicionalnim vrstama društvenih aktivnosti (prikupljanje otpada, poslovi domara) od kojih se 49% po izlasku iz zatvora vraća kriminalnim djelima.

5. KRITIKE I ISTRAŽIVAČKI NEDOSTACI

U ovom poglavlju spomenut ćemo neke od kritika usmjerenih prema urbanoj poljoprivredi i navesti koje teme bi bilo potrebno znanstveno istražiti kako bi se urbana poljoprivreda adekvatno vrednovala kao akter u urbanom okolišu.

Većina stručne i znanstvene literature govori o dobrobitima urbane poljoprivrede, a tek neki propituju potencijalne štete koje ona može donijeti. Različite struke kritiziraju različite aspekte urbane poljoprivrede. Iz urbano-planerske struke čest je argument da poljoprivreda sprječava razvoj grada te da je poljoprivredu bolje ograničiti na ruralno područje, a da se gradske parcele upotrijebe za produktivnije ekonomske aktivnosti (Mougeot, 2000). Javlja se i zabrinutost zbog rizika od potencijalne kontaminacije proizvođača, potrošača i osoba u blizini područja gdje se provodi biljna ili stočarska poljoprivredna djelatnost (Game i Primus, 2015). Dvojbe oko utjecaja na okoliš nastaju i zbog bojazni od vizualnog nereda, erozije tla, uništavanja vegetacije, iscrpljivanje vodnih resursa i zagađenje vode, zraka i tla (zbog upotrebe agrokemikalija). Oponenti urbane poljoprivrede upozoravaju na raširenu upotrebu nitrata i zagađenje hrane teškim metalima, moguću pojavu zoonoza i kumulativne negativne učinke zbog nedostatka kontrole urbane poljoprivrede (Game i Primus, 2015).

Jesu li neke od ovih kritika opravdane potrebno je kontinuirano istraživati, a potom sustavno raditi na edukaciji, unaprjeđenju kvalitete i kontroli takve proizvodnje kako bi se smanjili eventualni neželjeni učinci urbane poljoprivrede. Također, potrebno je ponajprije provoditi istraživanja, posebno interdisciplinarna, u kojima bi se istražili ne-

²⁰ Zatvorenici u Lepoglavi proizvode tone povrća i mesa godišnje, u Gospiću proizvode krumpir, a u Lipovici jabuke.

poznati biološki, društveni i politički aspekti urbane poljoprivrede, a potom na temelju rezultata provoditi adekvatne politike i primjereno upravljati pa i integrirati urbane i ruralne prehrambene sustave (Game i Primus, 2015). Uključenost stručnjaka iz različitih znanstvenih područja (od pedologije, krajobrazne arhitekture pa do etnologije i sociologije) također je potrebna kako bi se dobili podaci, primjerice o kvaliteti tla i potrebama stanovnika i urbanih poljoprivrednika te kako bi stručna saznanja bila na raspolaganju samim urbanim poljoprivrednicima, a stručnjaci osim u istraživačkoj bili i u savjetodavnoj ulozi.

Ako govorimo o nedostatku podataka, treba spomenuti i to da obuhvatnih mjerenja koja bi sustavno pokazala koliki je ekonomski doprinos urbane poljoprivrede na razini pojedinog grada nema, stoga postoje više ili manje precizne procjene koje govore o doprinosu urbane poljoprivrede zaposlenosti i stvaranju dohotka, prvenstveno u manje razvijenim zemljama (Mougeot, 2000)²¹. Također, nisu izmjereni „uzvodni“ i „nizvodni“ ekonomski efekti na ostali dio urbane ekonomije, što bi svakako bilo zanimljivo i potrebno istražiti. Pored toga, urbano siromaštvo, nesigurnost hrane i rodni aspekt urbane poljoprivrede važne su teme u sagledavanju uloge urbane poljoprivrede za urbano stanovništvo. Primjerice, poznato je da su žene mnogobrojnije u urbanoj poljoprivredi no manje je poznato da žene pri tome nailaze na prepreke u vezi zemljišta, rada, poljoprivrednih ulaganja i okolišnih uvjeta (Hovorka, 2001). I kvaliteta života u gradu kao tema istraživanja još prije nekoliko desetljeća nije uključivala ekološka pitanja kao ni ona o održivosti, a „divlji“ vrtovi u gradu često se percipiraju kao anomalija u urbanom okviru“ (Rubić i Gulin Zrnić, 2016:11, Gulin Zrnić, 2009).

Istraživački projekti koji bi se bavili urbanim vrtovima definirali bi i koristi od sinergijskih intervencija koje istovremeno odgovaraju na nekoliko različitih društvenih i problema okoliša (primjerice prehranom uzrokovani zdravstveni problemi, nezaposlenost, pristup javnom prostoru, otjecanje slivnih voda, otpad). Na taj način pokret urbane poljoprivrede može pospješiti partnerstvo između znanstvenika, lokalnih uprava, (ne)formalnih grupa građana, udruga, poljoprivrednika i time stvarati nova transdisciplinarna područja koja okupljaju poljoprivredu, poduzetništvo, javno zdravstvo, projektiranje, arhitekturu, planiranje, medije (Ackerman, 2012).

Istraživanja bi se trebala baviti i problemima s kojima se suočavaju sami urbani poljoprivrednici i vrtlari. Jedan je od istaknutijih problema „izloženost nepredvidivim urbanističkim planovima“ (Biti i Blagaić Bergman, 2014:267) i gubitak zemljišta pred aroprijacijskim politikama koje provode gradovi. „Bez prijateljski nastrojene gradske uprave građani će se vrlo često naći u situaciji da su prisiljeni obraniti zelene prostore, čime im se smanjuje kvaliteta aktivnosti u samim vrtovima ili će jednostavno ostati bez tih prostora“ (Butorac i Šimleša, 2007:1091). O primjeru New Yorka gdje su 2000-tih

21 Mougeot (2000) navodi brojne gradove zemalja u razvoju u kojima urbana poljoprivreda producira značajan dio hrane za gradsko stanovništvo, primjerice, u Addis Ababi, Etiopija, proizvodi se 79% mlijeka, u Brazzavilleu, Kongo, 25% kućanstava proizvodi 80% lisnatog povrća, Hanoiu, Vijetnam, se proizvede 50% mesa itd.

mnoge zajednice ostale bez svojih desetljećima uzgajanih vrtova pisao je Chitov (2006), a blizak primjer je i onaj zagrebački, u Travnom, gdje su 2012. porušeni „tzv. ‘divljiji’ vrtovi s nakanom revitalizacije ‘neuređene’ gradske površine“ (Rubić i Gulin Zrnić, 2016). Također, velika je zapreka razvoju urbanih vrtova birokracija (Ackerman, 2012). Urbanu poljoprivredu se ne prepoznaje kao vrijedan resurs u gradovima i obično se ne spominje u gradskim prostornim planovima. Ipak, u nekim se gradovima posljednjih desetljeće ili dva urbanu poljoprivredu počinje uklapati u koncept razvoja održivih gradova tako da osim planera, na planiranju prostora održivih gradova danas rade i ekološki planeri, kojima je zadatak osmišljavati zdrave gradove (Drescher, 2000). U Hrvatskoj to još nije slučaj, no kada bi parcele za gradske vrtove bile uključene u planiranje upotrebe gradskih prostora, stanovnicima bi se olakšao pristup i podigla bi se i svijest o mogućnosti korištenja gradskih vrtova.

Premda se u medijima posljednjih godina donekle afirmira tema urbanih vrtova, u hrvatskoj znanstvenoj publicistici urbana poljoprivreda i gradski vrtovi nisu česta niti sustavno obrađivana tema. Ipak, unatrag desetak godina nekolicina radova iz različitih društveno-humanističkih disciplina bavi se ili dotiče neke aspekte urbanih vrtova i urbane poljoprivrede. Ne zaboravljajući, dakako, Rihtman-Augustin koja je još 1988. pisala o „divljim“ vrtovima Novoga Zagreba nazivajući ih alternativnom urbanizacijom, spomenut ćemo nekoliko novijih radova. Tako Butorac i Šimleša (2007) govore o zelenim zonama u gradovima kroz povijest do danas te kritički propituju suprotstavljenost javnog i privatnog i ulogu vrtova u suvremenim gradovima. Čaldarović i Šarinić (2010) govore o društvenoj važnosti prirode u urbanom kontekstu koji je obilježen procesima privatizacije, ograđivanja, pretjeranog uređivanja i organiziranja, pretjerane izgradnje. Autori, između ostalog, problematiziraju položaj prirode u urbanom okolišu te naglašavaju različite aspekte prirode kao javnog dobra i ekonomsko-političke okolnosti koje prirodu u suvremenom hrvatskom društvu ugrožavaju. Puđak i Bokan (2011) u sklopu teme ekološke poljoprivrede vrtove u zajednici i gradske vrtove promatraju iz perspektive pokreta povratka zemlji, osobnih politika i razvoja ekološke poljoprivrede. Recentnija dva članka, pak, donose rezultate empirijskih istraživanja, Biti i Blagaić Bergman (2014) u svom etnološkom istraživanju analiziraju fenomen „divljeg“ urbanog vrtlarenja u Zagrebu te postavljaju tezu o „međuovisnosti ulaganja i izloženosti kod urbanog vrtlarenja“ te otkrivaju vrtove kao „prostore previranja kulture i identiteta“ (Biti i Blagaić Bergman, 2014:273), a Ursić i sur. (2018) polaze od promjene paradigme arhitektonski dizajniranih zelenih površina u gradu prema gradskim vrtovima kao izrazu privremenog urbanizma, i pritom donose perspektivu studenata arhitekture o preprekama s kojima se urbani vrtovi / vrtlari susreću i društvenim akterima i donošenju odluka o urbanom vrtlarenju. Transdisciplinarni doprinos istraživanju i promišljanju urbanih vrtova donosi najprije kulturni dvotjednik Zarez (Rubić i Šimpraga, 2012) prilogom o urbanom vrtlarenju, a potom i knjiga Vrtovi našega grada (Rubić i Gulin Zrnić, 2016) koja je obuhvatila većinu tekstova iz Zareza, no i petnaestak novih koji donose promišljanje o urbanim vrtovima iz mnogostrukih pozicija, od političke participacije građana u procesu prostornog planiranja do umjetničkih praksi i eseja o i u vrtovima. Navedeni

doprinosi baš svojom raznolikošću i višeslojnošću ukazuju na mnogostrukost perspektiva koje je moguće (i potrebno) o urbanim vrtovima promišljati i istraživati.

6. ZAKLJUČAK

U fokusu našeg članka sociologijski su aspekti urbanih vrtova, odnosno urbane poljoprivrede u suvremenom svijetu i u nas. Ova zanimljiva tema u našoj sociologiji i socijalnoj ekologiji do sada gotovo da nije tematizirana. To nas je potaknulo da je u ovom članku afirmiramo. Tim više što se u Hrvatskoj, okolnim zemljama i u Europi praksa urbanih vrtova širi i buja te postaje prisutna kao nova praksa proizvodnje hrane, praksa ekološkog uređenja dijelova gradova, ali i praksa koja pomaže u rastućem siromaštvu jednog dijela stanovnika gradova.

Gradski se vrtovi javljaju u većini starih civilizacija poput Egipta, Kine, Indije, a jedan od prvih arheoloških dokaza o postojanju urbane poljoprivrede datira unatrag više od 4000 godina. U suvremeno doba Ujedinjeni narodi (UNDP) identificirali su preko 40 različitih formi urbane poljoprivrede: od vrtlarstva i voćarstva do akvakulture, od malih vrtova za potrebe jednog domaćinstva do većih vrtova za proizvodnju i prodaju (tržište), uključujući tu i uzgoj raznih vrsta životinja te pčela. Proizvodnjom hrane u gradovima bavilo se prema podacima iz 2015. godine blizu 800 milijuna ljudi, koji ukupno proizvode oko 15% svjetske hrane. To je *de facto* fascinantno! Iako se ova aktivnost uglavnom odvija u gradovima zemalja u razvoju (u Africi, Aziji i Južnoj Americi) njen je značaj ogroman i u zemljama s ubrzanim rastom. Tranzicija ka proizvodnji hrane u gradovima sve je prisutnija i u razvijenom dijelu svijeta.

Urbana poljoprivreda važan je dio koncepta lokalizacije hrane i neophodna sastavnica modela održivih gradova, pa stoga interes za njom raste u svim dijelovima svijeta. Temeljni cilj urbane poljoprivrede je unaprjeđivanje pravilnog funkcioniranja i održivosti gradova i zajednica. Društvena participacija vodi k povećanju socijalnog kapitala, odnosno sposobnosti građana da se zauzmu za svoje interese i utječu na određivanje svoje budućnosti. Na taj način preuzimaju odgovornost i postaju aktivni građani koji utječu na razvoj civilnog društva te imaju mogućnost utjecaja na lokalne politike. Takvo sudjelovanje doprinosi stvaranju ponosa i osjećaja pripadnosti, što potiče identifikaciju s lokalnom zajednicom i sudjelovanje u javnim poslovima.

Urbanu poljoprivredu se u nas i drugdje često još ne prepoznaje kao vrijedan resurs u gradovima i obično se ne spominje u gradskim prostornim planovima. Ipak, u nekim gradovima se posljednjih desetljeće ili dva urbanu poljoprivredu počinje uklapati u koncept razvoja održivih gradova. U Hrvatskoj to još nije slučaj, no kada bi parcele za gradske vrtove bile uključene u planiranje upotrebe gradskih prostora, stanovnicima bi se olakšao pristup i podigla bi se i svijest o mogućnosti korištenja gradskih vrtova. Naš je članak mali doprinos promišljanju urbane poljoprivrede u našim gradovima i poticaj za mijenjanje stava gradskih uprava i samih građana u smjeru jače podrške urbanim vrtovima i praksi urbanog vrtlarstva.

LITERATURA

- Ackerman, K. (2012). *The potential for urban agriculture in New York City: growing capacity, food security, and green infrastructure*. New York: The Earth Institute, Columbia University.
- Alkon, A. H. i Agyeman, J., (ur.) (2011). *Cultivating Food Justice: race, class and sustainability*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Allen, O. J., Alaimo, K., Elam, D. i Perry, E. (2008). Growing vegetables and values: benefits of neighborhood-based community gardens for youth development and nutrition. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 3(4): 418-439.
- Allen, P. (2008). Mining for justice in the food system: perceptions, practices, and possibilities. *Agriculture and Human Values*, 25(2): 157-161.
- Allen, P. (2010). Realizing justice in local food systems. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(2): 295-308.
- Andić, D. i Radošević, M. (2016). Školski okoliš u funkciji odgojno-obrazovne prakse rada učitelja u odgoju i obrazovanju za održivi razvoj. *Školski vjesnik*, 65(2): 287-299.
- Augustina, I. i Beilin, R. (2012). Community Gardens: Space for Interactions and Adaptations. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 36: 439-448.
- Bartolomei, L., Corkery L., Judd, B. i Thompson, S. (2003). *A Bountiful Harvest: Community Gardens and Neighbourhood Renewal in Waterloo*. Sydney: The University of New South Wales.
- Beatley, T. (2000). *Green Urbanism: Learning from European Cities*. Washington D.C.: Island Press.
- Biti, O. i Blagaić Bergman, M. (2014). Urbani vrtovi u Zagrebu – ulaganja i izloženost, inicijative i perspektive. *Sociologija i prostor*, 52(3): 261-277.
- Butorac, M. i Šimleša, D. (2007). Zelena srca gradova: važnost vrtova i perivoja u urbanim područjima. *Društvena istraživanja*, 16(6): 1081-1101.
- Cai, J., Xie, L. i Yang, Z. (2004). Changing Role of Women in China for Urban Agriculture. *Women feeding cities: gender mainstreaming in urban food production & food security*. ETC- RUAF i CGIAR-Urban Harvest, 20-23 September 2004, Accra, Ghana.
- Carolan, M. (2012). *The Sociology of Food and Agriculture*. London: Routledge.
- Chitov, D. (2006). Cultivating Social Capital on Urban Plots: Community Gardens in New York City. *Humanity & Society*, 30: 437-462.
- Cifrić, I. (1990). Socijalno-ekološke orijentacije u selu i gradu. *Sociologija i prostor*, 28(109- 110): 201-216.
- Corrigan M. (2011). Growing what you eat: Developing community gardens in Baltimore, Maryland. *Applied Geography*, 31: 1232-1241.
- Cozens, P., Pascoe, T. i Hillier, D. (2004). The Policy and Practice of Secured by Design (SBD). *Crime Prevention and Community Safety: An International Journal*, 6(1): 13- 29.
- Čaldarović, O. i Šarinić, J. (2010). Socijalna važnost prirode u urbanom kontekstu. *Društvena istraživanja*, 19(4-5): 733-747.

- Čulig, B. (1991). Globalne ekološke orijentacije (hijerarhijska faktorska analiza). *Revija za sociologiju*, 22(1-2): 121-151.
- Čulig, B. (1992). Ekološke orijentacije i informiranost o ekološkoj problematici. *Socijalna ekologija*, 1(1): 37-50.
- DeMuth, S. (1993). Community supported agriculture (CSA): an annotated bibliography and resource guide. Beltsville: Alternative Farming Systems Information Center. URL: <https://pubs.nal.usda.gov/sites/pubs.nal.usda.gov/files/csadef.html> (27.06.2018.)
- Drescher, A. (2000). The integration of Urban Agriculture into urban planning – An analysis of the current status and constraints. U: Bruinsma, W. i Hertog, W. (ur.), *Annotated Bibliography on Urban and Periurban Agriculture* (str. 555-569). Leusden, Netherlands: ETC Urban Agriculture Programme; Stockholm: Swedish International Development Agency (SIDA).
- Egzibher, A. G., Lee-Smith, D., Maxwell, D. G., Memon, P. A., Mougeot, L. J. A. i Sawio, C. J. (1994). *Cities feeding people*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Feenstra, G., McGrew, S., i Campbell, D. (1999). *Entrepreneurial community gardens: Growing food, skills, jobs and communities*. Oakland, California: University of California, Division of Agriculture and Natural Resources.
- Game, I. i Primus, R. (2015). Urban Agriculture. *GSDR 2015 Brief*. New York: State University of New York, College of Forestry and Environmental Science. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5764Urban%20Agriculture.pdf> (27.06.2018.)
- Girardet, H. (2004). *Cities, people, planet*. Chichester: Wiley-Academy.
- Gittleman, M. (2009). *The Role of Urban Agriculture in Environmental and Social Sustainability: Case Study of Boston*. Medford, MA: Tufts University.
- Glover, T. (2003). Community garden movement. U: Christensen, K. i Levinson, D. (ur.), *Encyclopedia of community* (str. 264-266). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Gulin Zrnić, V. (2009). Kwartovska spika: značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Hale, J., Knapp, C., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J., Sancar, F. i Litt, J. S. (2011). Connecting food environments and health through the relational nature of aesthetics: gaining insight through the community gardening experience. *Social Science and Medicine*, 72(11): 1853-1863.
- Herod, M. (2012). Cultivating Community: Connecting community gardens and crime prevention. North Vancouver: The Federation Of North Vancouver Community Associations (FONVCA). URL: <http://www.fonvca.org/agendas/nov2013/support-material/ThesisCultivatingCommunityMay2012herod.pdf> (27.06.2018.)
- Hovorka, A. J. (2001). Gender and urban agriculture: emerging trends and areas for future research. U: Bruinsma, W. i Hertog, W. (ur.), *Annotated Bibliography on Urban and Periurban Agriculture* (str. 280-290). Leusden, Netherlands: ETC Urban Agriculture Programme; Stockholm: Swedish International Development Agency (SIDA).

- Hutchings, J. A. i Reynolds, J. D. (2004). Marine Fish Population Collapses: Consequences for Recovery and Extinction Risk. *BioScience*, 54(4): 297-309.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Jiler, J. (2006). *Doing Time in the Garden: Life Lessons through Prison Horticulture*. Oakland: New Village Press.
- Kingsley, J. i Townsend, M. (2007). "Dig In" to Social Capital: Community Gardens as Mechanisms for Growing Urban Social Connectedness. *Urban Policy and Research*, 24(4): 525-537.
- Kolar-Dimitrijević, M. (2014). Značenje školskih vrtova u sjevernoj Hrvatskoj u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. *Ekonomika i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 10(1): 217-232.
- Lawson, L. J. (2005). *City Bountiful: A Century of Community Gardening in America*. Oakland: University of California Press.
- Lyson, T. A. (2004). *Civic agriculture: reconnecting farm, food and community*. Medford, MA: Tufts University Press.
- Malakoff, D. (1995). *What Good is Community Greening?: Research Supports All Those Common Sense Answers You've Been Using for Years – But There is Still More to Learn*. College Park, GA: American Community Gardening Association.
- Malone, K. i Tranter, P. (2003). Children's Environmental Learning and the Use, Design and Management of Schoolgrounds. *Children, Youth and Environments*, 13(2): 87-137.
- Martinez, S. (2010). Local food systems: concepts, impacts, and issues. *Economic Research Report of United States Department of Agriculture*, 97: 42-45.
- Maxwell, D. (1995). Alternative food security strategy: a household analysis of urban agriculture in Kampala. *World Development*, 23(10): 1669-1681.
- Mougeot, L. J. A. (2000). Urban agriculture: definition, presence, potentials and risks. U: Bakker, N., Dubbeling, M., Guendel, S., Sabel Koschella, U. i de Zeeuw, H. (ur.), *Growing cities, growing food: urban agriculture on the policy agenda* (str. 1-42). Feldafing: Deutsche Stiftung für internationale Entwicklung (DSE).
- Nemore, C. (1998). *Rooted in community: Community gardens in New York City: A report to the New York State Senate*. New York: New York Senate Minority Office.
- Olawepo, R. A. (2012). Food Security and Challenges of Urban Agriculture in the Third World Countries. U: Aladjadjian, A. (ur.), *Food Production: Approaches, Challenges and Tasks* (str. 55-66). London: InTechOpen.
- Orlić, O. (2014). Grupe solidarne razmjene: počeci ekonomije solidarnosti u Hrvatskoj. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 44(37): 72-88.
- Palmer, L. (2018). Urban agriculture growth in US cities. *Nature sustainability*, 1: 5-7.
- Petts, J. (2005). The economics of urban and peri-urban agriculture. U: Viljoen, A. (ur.), *Continuous productive urban landscapes: designing urban agriculture for sustainable cities* (str. 65-77). Oxford: Architectural Press.
- Potts, S. G., Biesmeijer, J. C., Kremen, C., Neumann, P., Schweiger, O., Kunin, W. E., (2010). Global pollinator declines: trends, impacts and drivers. *Trends in Ecology & Evolution*, 25(6): 345-353.

- Puđak, J. (2010). Bioregionalizam: koncept organizacije društvenog života i model razvoja koji doprinosi očuvanju okoliša i integralnoj održivosti. *Socijalna ekologija*, 19(1): 33- 54.
- Puđak, J. i Bokan, N. (2011). Ekološka poljoprivreda: indikator društvenih vrednota. *Sociologija i prostor*, 49(2): 137-163.
- Rihtman-Auguštin, D. (1988). *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rubić, T. i Gulin Zrnić, V. (ur.) (2016). *Vrtovi našega grada*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Parkicipacija.
- Rubić, T. i Šimpraga, S. (ur.) (2012). Tema broja: Urbano vrtlarenje. *Zarez: dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, 14(345): 19-28.
- Sarjanović, I. (2014). Uloga grupa solidarne razmjene u razvoju ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj. *Geoadria*, 19(1): 1-25.
- Sharp, J., Imerman, E. i Peters, G. (2002). Community Supported Agriculture (CSA): Building Community Among Farmers and Non-Farmers. *Journal of Extension*, 40(3). URL: <https://www.joe.org/joe/2002june/a3.php> (27.06.2018.)
- Smit, J., Ratta, A. i Nasr, J. (2001). *Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities: UNDP, Habitat II Series*. New York: UNDP.
- Spilková, J. (2017). Producing space, cultivating community: the story of Prague's new community gardens. *Agriculture and Human Values*, 34: 887-897.
- Štulhofer, A. i Kufrin, K. (1996). Od obilja do altruizma i druge ekološke priče: postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 5(2): 171-184.
- Teig, E., Amulya, J., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J., i Litt, J. (2009). Collective efficacy in Denver, Colorado: Strengthening neighborhoods and health through community gardens. *Health & Place*, 15(4): 1115-1122.
- Twiss, J., Dickinson, J., Duma, S., Kleinman, T., Paulsen, H., i Silveria, L. (2003). Community gardens: Lessons learned from California healthy cities and communities. *American Journal of Public Health*, 93(9): 1435-1438.
- Ursić, S., Krnić, R. i Mišetić, A. (2018). „Pop-up“ Urban Allotment Gardens – How Temporary Urbanism Embraces the Garden Concept. *Sociologija i prostor*, 56(1): 53-69.
- Vadnal, K. i Alič, K. (2008). Mestno kmetijstvo: oblike in izkušnje. *Acta agriculturae Slovenica*, 91(1): 20-45.
- Viljoen, A., Howe, J. i Bohn, K. (ur.) (2005). *Continuous Productive Urban Landscapes: Designing Urban agriculture for sustainable cities*. Oxford: Architectural Press.
- Voicu, I. i Been V. (2008). The Effect of Community Gardens on Neighboring Property Values. *Real Estate Economics*, 36(2): 241-283.
- Wakefield, S., Yeudall, F., Taron, C., Reynolds, J., i Skinner, A. (2007). *Growing urban health: Community gardening in South-East Toronto*. Oxford University Press.

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF URBAN GARDENS: TRENDS AND PROGRESS OF FOOD PRODUCTION IN CITIES

Nataša Bokan and Vladimir Lay

Summary

In this paper we analyse some aspects of urban agriculture and argue for the significance of this topic for further sociological and related social research. We examine different types of urban agriculture as well as the factors contributing to its diversity. After a brief overview of historical development of urban agriculture, we discuss social characteristics and functions of various types of urban agriculture within urban society and space, such as their influence on food safety and food quality, the feeling of belonging and the integration of incomers into the community, and the reduction of crime rates and the increase of social capital. We also discuss some of the criticism against urban agriculture, as well as the lack of more in-depth research of this topic, and problems facing both those who practice urban agriculture and researchers who examine it. Finally, we look at some additional perspectives of food production in cities.

Key words: urban development, urban agriculture, urban gardens, food production in cities

SOZIOLOGISCHE ASPEKTE DER STADTGÄRTEN: TRENDS UND REICHWEITEN DER NAHRUNGsherSTELLUNG IN STÄDTEN

Nataša Bokan und Vladimir Lay

Zusammenfassung

In der Arbeit stellen wir einige Aspekte der urbanen Landwirtschaft vor und heben die Bedeutung dieses Themas hervor, weil es für künftige soziologische und andere gesellschaftliche Forschungsarten signifikant ist. In der Arbeit führen wir die Erscheinungsformen der urbanen Landwirtschaft an, sowie Faktoren, die die Vielfalt dieser Formen beeinflusst haben. Nach einer kurzen Übersicht der geschichtlichen Entwicklung der urbanen Landwirtschaft, führen wir gesellschaftliche Charakteristiken und Funktionen verschiedener Arten der urbanen Landwirtschaft an, die sie im urbanen Raum und in der Gesellschaft annehmen kann, wie z.B. Einfluß auf die Sicherheit und Qualität der Nahrung, das Gefühl der Zugehörigkeit und die Integration der Einwanderer in die Gemeinschaft, Senkung der Kriminalrate und Steigerung des sozialen Kapitals. In der Arbeit besprechen wir auch Kritiken sowie den Mangel an systematischer Forschung der urbanen Landwirtschaft, sowie Probleme, denen urbane Landwirte und Forscher begegnen können. Schließlich besprechen wir auch die Perspektiven der Nahrungsproduktion in Städten.

Schlüsselwörter: Stadtentwicklung, urbane Landwirtschaft, Stadtgärten, Nahrungsproduktion in Städten